

Eskiçağ Yakın Doğu ve Hellen Toplumlarında “Gök Tanrısı” İnancı

Onur Günday^{a, b}

Özet

En ilkel insan toplumlarında tanrı(ça)lar genellikle gökte düşünülmüş, kendi kavrayışları ve hayal güçleri ölçüsünde farklı toplumlar bu tanrılara farklı isimler ve fonksiyonlar yüklemiştir. Çok geçmeden oluşmaya başlayan ilk inanç sistemlerinde, gökyüzü ve doğa tanrıları insanların inanç dünyasında en önemli yerleri işgal etmeye başlamış, birçok farklı nedenle gökyüzünün kutsallığı düşüncesi Sümer, Babil, Hurri, Hitit ve Hellenler gibi ilk medeni toplumların mitolojik unsurlarında ve efsanelerinde yer bulmuştur. İlk örneklerini Sümer’de gördüğümüz gök tanrılarına ilişkin bu efsaneler ve inançlar, asırlarca süren toplumsal etkileşimler sonucunda bütün Yakın Doğu coğrafyasına yayılmıştır. Anu, Teşup ve Zeus gibi gök tanrıları bölge toplumlarının geliştirmiş olduğu *pantheon*larda genellikle baş tanrılar olarak tapınım görmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler

Anu
Teşup
Kumarbi
Gök Tanrı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 03.04.2019
Kabul Tarihi: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.548699

"The Sky God" Belief In The Ancient Near East And Hellen Societies

Abstract

The gods was thought by ancient societies in the sky, different societies gave different names and functions to these gods according to their own insights and imagination. In the first belief systems that began to form very soon, the gods of the sky and nature began to occupy the most important places in the world of faith, and for many different reasons, the idea of the sacredness of the sky was found in the mythological elements and legends of the first civilised societies like Sumer, Babylonia, Hurrians and Hellenes. These myths and beliefs about the celestial gods, which first examples were seen in Sumerians, spread throughout the Near East geography as a result of centuries of social interactions. The gods such as Anu, Teshup and Zeus were worshiped as chief gods generally in the pantheons which were developed by the societies of the region.

Keywords

Anu
Teshup
Kumarbi
Sky God

About Article

Received: 03.04.2019
Accepted: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.548699

^a onur.gunday@cbu.edu.tr

^b Arş.Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0003-0298-6187

Giriş

En ilkel kabile topluluklarından, günümüz teknoloji çağına kadar; merak, gözlem, hayal gücü ve bilinmeyene karşı duyulan korku hissi, insanı insan yapan içgüdüsel özelliklerimizdir. Yeryüzünde var olduğu andan itibaren bu özellikleri bünyesinde taşıyan insan, içinde yaşadığı ve etkileşim içinde olduğu doğayı anlama çabasına girmiş, edinmiş olduğu bilgi birikimini de sonraki nesillere aktarmıştır. Doğal olarak kendisini ısıtan ve gününü aydınlatan güneş, gecenin vermiş olduğu korkuyu bastıran ay, simsiyah gökyüzünde parıldayan yıldızlar ve özellikle de yerküreyi ve insan kavrayışının ötesindeki bu gök cisimlerini çepeçevre sarmalayan, ufuklara doğru sonsuz bir şekilde uzanan gökyüzü, ilkel dönemlerden itibaren yaşadığı çevreyi anlama çabasına giren insanoğlunun etkilendiği, anlam kazandırmaya çalıştığı, hem saygı hem de korku duyduğu bilinmezler olmuştur.

Doğası gereği, bu bilinmezleri anlama çabasına dönük kendine sorular sormaya başlamış, yeryüzünü çepeçevre saran göğün ulaşılmazlığı, gökte parıldayan sayısız cisimleri bağrında toplayan enginliği, uçsuz bucaksız yayılışı karşısında hayranlık duymuş, doğanın bu engin bilinmezliği karşısında çekince ve saygı duygularına kapılmış olmalıdır. Kimi zaman onlara yağmurlarıyla birlikte bereketi ve bolluğu, kimi zaman da fırtınalar, yıldırımlar ve seller ile korkuyu, yıkım ve felaketi getiren bu hayret uyandırıcı güç, insandaki ilk "şükredilmesi ve korkulması gereken gökteki yüce varlık(lar)" duygusunu vermiş, dolayısıyla da tanrı ve kutsal varlık(lar) düşüncesinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış olmalıdır. Mesela, Hellenlerin yağmurun yağdığını belirtmek için "*Zeus huei*" (Zeus yağıyor) demeleri gökteki kutsal varlık anlayışının bir uzantısı olsa gerektir (Erhat, 2007: 294).

Diğer taraftan kendi varoluşu ve yeryüzündeki amacı hakkında da aklında birçok sorular taşıyan insan, bu soruların cevabını ulaşılmaz olan yüce bir varlık düşüncesiyle birleştirmiş, kendi varlığının amacını ve kökenini bu üstün güce bağlayarak yine gökyüzüne yönelmiş olmalıdır. Kısa süre içinde, bu bilinmezlikleri ortadan kaldırma ve ulaşılan bilgileri sistemleştirme yolunda atılacak olan adımlar *kozmogoni* ve *theogoni* (evrenin ve tanrıların yaratılışı) konularını da içinde barındıracak olan mitolojik anlatıları ve din olgusunu meydana getirecektir. Bahsi geçen nedenlerle, sistemli bir yapıya bürünmüş ve belirli bir tanrılar *pantheonu* oluşturmuş olan ilkçağ toplumlarında, gök tanrıları çoğu defa baş tanrı konumuna yükseltilmiş ve yaygın şekilde tapım görmüştür. Antik medeniyetlerin ilk görülmeye başladığı Mezopotamya, Anadolu ve Hellas'ta, en ilkel gök tanrıları kısa sürede *pantheonun* başına geçmiştir. Bu tanrıların genel olarak gökyüzüne ilişkin olayları kontrol ettiklerine inanılmıştır. Başlıca araçları ise şimşektir. Daha sonraları inanç sistemlerinin daha karmaşık bir yapı kazanması ile gök tanrılarının büyük bir çoğunluğu farklı karakterlere bürünmüş, fırtına ve bereket tanrılarına dönüşerek belirli kalıplara sokulmuştur (Eliade, 2003: 61-140).

Medeniyete dair birçok ilkte olduğu gibi, tanrılar ve gök tanrılarına ilişkin mitolojik öğeler açısından da öncülük Mezopotamya'nın güney bölgelerinde yerleşmiş olan Sümerlere aittir. Sümerlerin An, Enlil, Enki ve ana tanrıça Ninhursag'dan oluşan büyük tanrılar dörtlemesinde bir gök tanrısı olan An'ın (Sami etkisiyle daha sonra Anu) erken dönemlerde *pantheonun* başında yer alması Sümer toplumunda da gökyüzüne verilen kutsiyetin önemiyle alakalı olsa gerektir (Kramer, 1998: 74; Kılıç ve Uncu, 2011: 187; Çiğ, 2001: 12). Mesela bilgelik tanrısı Ea'nın oğlu ve yaratılan ilk insan olan Adapa'nın Güney Yeli'nin kanadını kırmasını ve

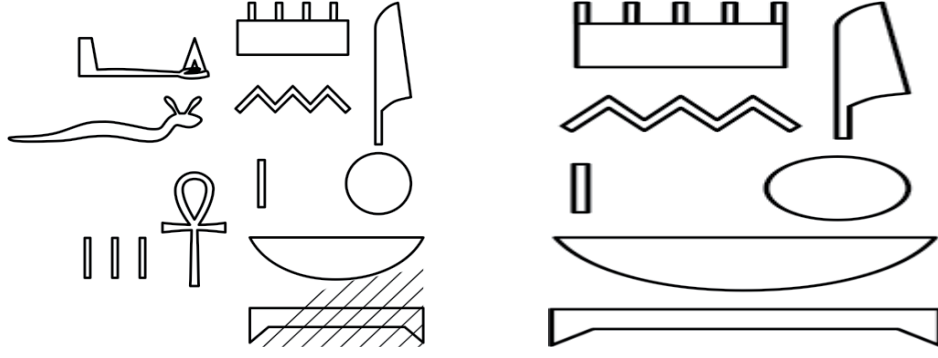
ölümsüzlüğünü kaybetmesini ele alan mitosta Gök Tanrı An, baş tanrı olarak diğer tanrıların üstünde bir yer alır (Hooke, 1993: 59).

Resim 1. En solda Gök Tanrısı ve baş tanrı An(u) heykelciği, sol tarafta diğer üç büyük tanrı Enlil, Enki ve İnanna ile diğer küçük tanrı heykelcikleri.

Sümer'de ilk örnekleri görülen, Akad, Babil gibi diğer Mezopotamya uygarlıklarında gelişimine devam eden bu inanç sistemi, siyasi ve kültürel etkileşimler sonucunda Yakın Doğu'nun gelişmekte olan diğer eski çağ topluluklarına da sirayet etmiştir. Kılıç ve Uncu (2011: 185) bu etkileşim hakkında şu ifadeye yer vermektedir; "*Mezopotamya yüksek medeniyetinin ürünü olan edebi eserler, Hurriler, Hititler, Urartular ve Suriye-Filistin hattındaki diğer halklar tarafından kendi dillerine tercüme edilmiş ya da bu eserlerin taklitleri oluşturulmuştur. Böylece, Mezopotamya çevresinde gelişen birçok eski çağ toplumu şekil ve içerik bakımından Mezopotamya edebi eserlerinin etkisi altında kalmıştır.*" Sonuç olarak, Gök Tanrı inançlarına dönük olarak Mezopotamya kökenli en bilindik ve baskın unsurlar, Anadolu, Levant ve Girit yolu ile Hellen kozmogonisi ve theogonisi ile Hellen pantheonuna da etki etmiştir.

Gök tanrıları, en eski Mezopotamya, Anadolu ve Hellen mitolojilerinde genellikle erkek bir tanrı olarak gösterilmiştir. Mısır teolojisinde ise göğün (Nut), genel olarak anaç bir tanrıça olduğu düşünülmüştür. Mısır inanç sisteminde Güneş'in (Ra) annesi olan Nut büyük tanrılar arasında yer almakla birlikte, önem açısından ikinci planda kalmakta, bu yönü ile de diğer Yakın Doğu mitolojik anlatımlarından ayrılmaktadır (Hollis, 1987: 497). Bununla birlikte, piramit yazıtlarından, Güneş'in yeryüzündeki temsilcisi olan ve Ra'nın tahtına oturan firavunların, Ra'yı her gün bağrında taşıyan Nut'tan geldiğine inanılmıştır. Bu yüzden Nut'un yine de diğer tanrıların üstünde bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır (Hollis, 1987: 498). Darb Ain Amur bölgesinde Kuzey Kharga Vahası araştırma ekibi tarafından yapılan yüzey araştırmalarında kayıt altına alınmış olan beş adet epigrafik materyalde ise, Amun-Ra için "göğün efendisi" epitheti kullanılmış olduğu belirlenmiştir (Lazaridis, 2015: 47). Bahsi geçtiği üzere Mısır'da baskın bir Gök Tanrı kültü gözlenmemekle birlikte, gök tanrılarının veya tanrıçalarının öncül tanrılar olduğuna ilişkin büyük ihtimalle Mezopotamya kökenli inanışların, Amun-Ra ve Nut özelinde, bölgesel nitelikte Mısır'da da varlığını ve önemini koruduğunu söylemek bize mümkün görünmektedir.

Resim 2. *Jmn-R^e nb p.t* Amun-Ra, göğün efendisi (Lazaridis, 2015: 46-47)

Anadolu'da da, gök tanrılarına ilişkin inançlar ve mitolojik öğeler Mezopotamya'dakine benzer bir gelişim göstermiştir. MÖ 2. bin ortalarında Anadolu'ya hâkim olan ve bu bölgede yaşayan Hattiler'e boyun eğdiren Hititler, yayılma süreçlerinde kendilerinden önce bölgede bulunan yerel halklarla oldukça kapsamlı bir kültürel etkileşim içerisine girmişlerdir. Hititler Anadolu'ya girmekle aynı zamanda Mezopotamya kültürünün de etki alanına girmiş oluyorlardı. Hititler, özellikle imparatorluk döneminde (MÖ 1460-1200), Mezopotamya ve Suriye'nin Kuzey bölgelerinde yaşayan Hurri kültürünün büyük bölümünü özümlediler. Bu kapsamlı etkileşim süreci, Hitit *pantheon*unda Sümer-Akad ve Anadolu-Hurri kökenli tanrıların yan yana durmasına neden oldu. Çok sayıda tanrıyı barındıran Hitit *pantheon*unun başında yine bir gök ve fırtına tanrısı olan Teşup bulunmaktaydı (Eliade, 2003a: 177).

Hellen *pantheonu* ve mitolojik öğelerinin ise, MÖ 2. binyıllarda kuzeyden inen Hint-Avrupalı fatihlerin, geldikleri yeni bölgelerde karşılaştıkları kültürlerle girdikleri etkileşime bağlı olarak şekillendiği anlaşılmaktadır. En eski metinler olan Homeros ve Hesiodos, Hellen gök tanrısı sentezinin ilk evrelerini temsil etmişlerdir. Eliade, 2005: 161. Hellen tanrısı Zeus, Mezopotamya, Anadolu ve Girit kökenli gök tanrılarında ait özellikler taşımakla birlikte, Hint-Avrupa kültürüne has özellikler de taşımaktadır. Üreten'in (2004:189-193), Zeus kültürünün Batı Anadolu'da ve özellikle Pergamon'daki etkisi, tanrısal işlevi ve ona atfedilen epithetler üzerine yapmış olduğu çalışmada, Zeus'un geçirmiş olduğu dönüşümler hakkında fikir edinmek mümkündür.

Eliade, Zeus'u kendine has nitelikleri ile bir gök tanrısı konumuna sokan özelliklerini şu cümlelerle özetler; "Homeros'a göre Zeus'a bulutlar arasındaki engin gök düşer. Zeus'un unvanlarından pek çoğu onun hava tanrısı yapısını vurgular: Ombrios ve Hyetios (Yağmurlu), Urios (Uygun rüzgarları gönderen), Astrapios (Yıldırımlar yağdıran), Bronton (Gürleyen) vb. Zeus gökyüzünün kişileştirilmesinden çok daha öte bir anlam taşımaktadır. Onun göksel niteliği, hem egemenliğiyle, hem de farklı yeryüzü tanrılarıyla yaptığı sayısız evliliklerle doğrulanır. Yine de, zorla ele geçirdiği egemenliği dışında, Zeus eski Hint-Avrupa gök tanrılarında, örneğin Veda tanrısı Dyaus'a benzemez. Evrenin yaratıcısı olmamakla birlikte, Yunanlıların ilk tanrılar grubu içinde bile yer almaz." (Eliade, 2005: 305; *İlyada*, XV, 192).

Zeus tapınımı, MÖ 3000'den itibaren yükselmeye başlayan ve Minos uygarlığı olarak da bilinen Girit medeniyetini de etki içine alacak ölçüde kapsamlı olmuştur (Mansel, 1995: 80). Hellenler, Gök Tanrı (Uranos-Zeus) ve kültü başta olmak üzere, Mezopotamya'dan, Mısır'dan ve Anadolu'dan almış oldukları bazı tanrı ve tanrıçaların yanında onlarla ilgili yazılmış

değerlerin önemli bir kısmını Girit üzerinden almış görünürler. Geç Minos döneminde (MÖ 1580-1450) Hint-Avrupalı işgalciler Peloponnes'te Mykenai şehrini kurar ve Girit'le ilişkiye geçerler. Mesela, Linear B çözüldükten sonra, MÖ 1400'lerde Knossos'ta Yunanca konuşulduğu anlaşılmıştır (Eliade, 2005: 161).

Zeus-Girit ilişkisinin Hellen öncesi tarihsel köklerine inildiğinde enteresan bulgulara ulaşılır. 20. yy'ın başından itibaren yapılan sistemli araştırmalar ve kazılar sonucunda bu yüksek uygarlığın ve bu uygarlığa kişilik kazandıran kültür öğelerinin önemli bir kısmının çok daha önceki bir döneme kadar uzandığı anlaşılmıştır. *Theogonia*'da geçen ifadeler bu etkileşime dönük bazı ipuçları vermektedir;

“Sonra bereketli Girit'te Lyktos'a götürdüler onu,
 Son oğlu büyük Zeus'u doğuracağı gün.
 Ulu Toprak Tanrıça aldı çocuğu
 Besleyip yetiştirmek için koca Girit'te;
 Hızlı gecenin karanlıklarından yararlanıp
 Diktos tepelerine götürdü onu,
 Sık ormanlarla kaplı Aigaion eteklerinde
 Kutsal toprağın gizli derinliklerinde
 Ulaşılmaz bir mağaraya sakladı onu” (Hesiodos, *Theogonia*, 475-485)

Yine, Girit'te kurban törenlerinde kullanılmakta olan *labrys* (çift taraflı balta), Anadolu'da yıldırım simgeleyen fırtına tanrısının işaretiydi. Rahibeler ve tanrıçalar bu kutsal baltalar ile tasvir edilirdi (Eliade, 2005: 165-66). Öte yandan *labrys*, Karia bölgesinde bir kültü ve Labraunda'da tapınağı olan *Zeus Labraundos*'un da simgesiydi (Anadolu, 1995: 225-226). Hellen *pantheonu* ve özelde Zeus'a ilişkin Girit ve Ege etkilerinin, Klasik Çağ'da da devam ettiği anlaşılmaktadır. Mesela, genç ve sakalsız bir Zeus betimleyen heykelerde, bu etkileşime dair öğelere rastlanmıştır. Klasik çağın ortalarına değin, Zeus, Hera, Poseidon, Athena ve Dionysos gibi önemli tanrıların kült ayinlerinde yetkili arındırmacılar hala Girit'ten gönderilmekteydi (Eliade, 2005: 167-68).

Zeus Homeros'ta da, uçsuz bucaksız göğün tanrısından fazlası olmuş, insanların ve tanrıların babası olarak her şeye gücü yeten bir tek tanrı hüviyetinde betimlenmiştir. Zeus'un, atmosfer olaylarının efendisi olarak, toprağın bereketi ile de ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Mesela tarımsal faaliyetlere başladığında, ona *Zeus Khtonios* (*Khtoni*: Toprak, yer) denmiştir. (Eliade, 2005, 309-310). Yine, tarımın ikinci planda yer aldığı göçebe topluluklarda, gök tanrısı tapınımlarının baskın olması dolayısı ile, Zeus'un Hellas yarımadasına göçebe Dor'lar tarafından getirilmiş olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Zeus'un karısı ve yine bir gök tanrıçası olan Dione, Zeus'un yanında önemli bir yer edinememiş, muhtemelen ataerkil unsurların ve yerleşik kültürün baskısıyla, yerini Hera gibi başka tanrıçalara bırakmıştır (Kılıç ve Uncu, 2011; 185; Mansel, 1995; 131-132).

Yukarıda, Hesiodos'a ait dizelerden de anlaşıldığı üzere, etkileşimin en temel unsurlarından biri de, Akdeniz'in geri kalanında olduğu gibi, Girit'te de mağaralara atfedilen inanç biçimleriydi. Bölgedeki mağaralar ilkel insan için uzun süre konut görevi görmüş, özellikle neolitik dönemden itibaren mezar olarak da kullanılmışlardı. Bunun yanı sıra çok sayıda

mağara çeşitli yerel tanrılara ayrılmıştı. Bazı mağaralar ritüeller için kullanılmaktaydı. Bu mağaralarla özdeşleştirilmiş mitler ve ritüeller zamanla Yunanlıların dinsel geleneklerinin içine katıldı. Mesela, Dicte Dağı’ndaki mağara bebek Zeus’u korumasıyla ün yapmıştı. Hellen inancında, Olympos’un gelecekteki efendisi orada dünyaya gelmiş, yeni doğan bebeğin çığıllıkları, kalkanlarını birbirine vuran Kuretlerin çıkardığı gürültüyle bastırılmıştı. Kuretlerin silahlı dansı büyük ihtimalle ergenlik törenleriyle ilişkili kökleri eskilere dayanan bir töreni yansıtmaktaydı. (Eliade, 2005: 161-629).

Eskiçağın kutsal gök ve gök tanrı düşüncesine ait benzer inanç kaidelerine semavi dinlerde de rastlamak mümkündür. Mesela Musevi inancında, Yahova’nın ikamet yeri Gök’tür. Yahova “Gök benim kürsüm ve Yer benim ayak zeminimdir” der. Ona Samaim denir. Mezmurlar’da ise “Gözlerimi gökte oturan sana kaldırıyorum” ifadesi geçer. Hz. İsa, Tanrıya “gökte oturan babamız” şeklinde hitap eder (*Kutsal Kitap*, Mezmurlar: 123: 1; *Matta*, 6: 9; Dalkılıç, 2007: 10).

1. Filolojik Köken

Tarihi süreçte, dünyanın ve kendisinin yaratılışına ilişkin sorular sormaya başlayan insanlar, bu sorulara ilişkin aradıkları cevapları göğe bakarak anlama yoluna gitmiş olmalıydılar. Dünyanın hemen her yerinde tanrılara verilen isimlerin gök ve ona ilişkin öğelerle bağlantılı olması bu durumla alakalı olsa gerektir. Mesela Sümer dilinde tanrı anlamında kullanılan sözcük olan *Dingir* ve Akad’da *Ella* “parlak, parıldayan”, Babil’de *Anu* “gök”; Hint’te *Dyaus* “gök, gündüz” manalarında kullanılmıştır (Eliade, 2005: 94, 97; Dalkılıç, 2007: 8).

Sümercede “gök” manasında kullanılmış olan “An”, Akadçada yine “An”, “Anu(m)” veya “Ilu” şeklinde ifade edilmiştir (Clay, 2006: 101; Olgun, 2014: 17). Doğu Akdeniz’deki önemli Semitik topluluklardan olan Ugarit ve Fenike’de, Akadçadaki “Ilu (m)” ile aynı soydan gelen ve tanrı manasına gelen “El” de bir gök tanrısıydı. An gibi *pantheon*daki en yüce tanrıydı ve diğer tanrılar onun tarafından yaratılmışlardı (Olgun, 2014:17; Smith: 2001: 135).

Antik Çağ’ın Hint-Avrupa kökenli topluluklarında, genelde tanrılar ve özelde gök tanrılar için kullanılan *Deus* veya *Zeus* gibi adlandırmaların kökeninin ise Hindistan’a dayandığı anlaşılmaktadır. Hindistan’da Tanrı adı “*Deva*” gök manasına gelmekteydi. Yine Hint-Avrupa kökenli toplulukların göç yolları üzerinde bulunmuş ve bu halklara asırlarca ev sahipliği yapmış olan İran’da da “*Dev*” tanrıyı tanımlamak için kullanılırdı. Hellen dünyasında bu kelime “*Zeus*” halini almıştı ve gökle alakalıydı. Avrupa’nın diğer Hint-Avrupa kökenli halklarında da bu kelime ışık, güneş ve gök ile bağlantılıydı. Bu ifade Eski Almandada “*Zev*,” Fransızca ve İtalyancada “*Dev*,” İspanyol ve Portekizcede “*Deyus*,” olarak değişik biçimler almıştır. Yine *Zeus* sözcüğünün kaynağında olan *div-* “ışık, parlak” demektir. Bu kök Hellencede *zeu-* ve *di-* olarak iki biçimde belirmiştir. Sanskritçe, Farsça, Latince ve Latince ile akraba dillerde bu kök *zeu-*, *dyeu-*, *dieu-*, *diu-* biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bu kökler Sanskritçede *devas*, *die*, *diewas*; Latince *Iupiter* (ya da *Iuppiter*), *Zeus* Baba anlamına gelen *Diespiter*, yine Sanskritçede *Dyauspita* Gök Baba ve yine Latince *deus* (tanrı), *dea* (tanrıça), *divus* ile *divinus* (tanrısal), Fransızca *dieu* (tanrı), *divin* (tanrısal), *devin* (tanrı sözcüsü) gibi çekimler almıştır. Eski Türklerde “*Tengri*”, Çin’de ise “*Tien*” gökle ilgiliydi (Eliade, 2005: 63, 64; 94-97; Erhat, 2007: 293; Dalkılıç, 2007: 8).

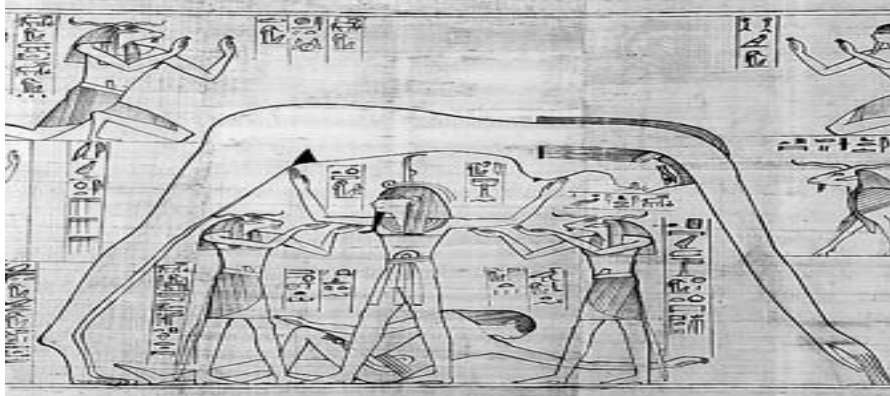
Gök tanrıları için kullanılan isim kökleri haricinde, yine onların özelliklerini vurgulamak için kullanılmış olan sıfatlar ve epithetler de genel olarak gök, bulutlar, ışık, yıldırım ve gök gürültüsü gibi göğe ilişkin unsurlar ile ilişkilendirilmişti. Mesela Homeros destanlarında Zeus için "Bulutları Devşiren" yani *Nephegetereta* epitheti birçok defa kullanılmıştır. Yine "Göklerde Gürleyen" (*Hypsibremetes*), Şimşek Savuran (*Asteropetes*) ve "Uzaklarda Gürleyen" (*Erigdoupos*) gibi gök tanrılarına özgü sıfatlar da birçok defa Zeus'u tanımlamak için kullanılmıştır (Erhat, 2007: 293).

2. Evrenin-Tanrı(ça)ların Yaratılması (Kozmogoni-Teogoni) ve Gök Tanrıları

Mezopotamya, Anadolu ve Akdeniz *kozmogonisinde* genellikle *pantheon*daki ilk kuşak tanrılar arasında görülen gök tanrıları benzer biçimlerde önemli roller üstlenirlerdi.

Sümer *kozmogonisinde* tanrıça Nammu göğü ve yeri yaratmıştır. Gök tanrı An, yer tanrıça Ki olarak kişileştirilmişlerdir. Onların birleşmesinden de hava tanrı Enlil doğmuştur (Hooke, 1993: 25). Yaratılmış ilk büyük tanrılar grubu Anunnakiler ya da Anu oğulları şeklinde geçer ve gök tanrısının soyundan geldiklerine inanılırdı (Hooke, 1993: 22). Yaratılış destanının Babil versiyonu diyebileceğimiz Enuma Eliş (Bir Zamanlar Yukarılarda)'te, Babil'in siyasi merkez olması dolayısıyla tanrıların fonksiyonlarında ve önem sıralamasında bazı farklılaşmalar olduğu görülür. Mesela Gök Tanrı Anu bu destanda ilk yaratılan tanrılar arasında gösterilmekle birlikte, merkezde Marduk yer alır (Hooke, 1993: 43, 44). Farklı bir Babil tabletinde ise Anu göğü ayrı olarak yaratmış ve gök de yeri yaratmış olarak betimlenir (Hooke, 1993: 64).

Gök tanrılarına ilişkin olarak Mısır inanç sisteminde evrenin ve tanrıların yaratılması ve sınıflandırılması farklı bakış açıları ile ele alınmıştır. Re-Atum ve Khepri, Memphis ve Heliopolis kentlerinin en eski teolojilerine göre ilk tanrı çiftidir. Geb (Yer) ile Nut (Gök), Şu (Hava) ve Tefnut'un çocuklarıdır (Eliade, 2003b: 115; Hollis, 1987: 496-503; Hooke, 1993: 73).

Resim 3. Mısır teolojisinde Hava tanrısı Shu gökyüzünü yani Gök Tanrıça Nut'u elleri ile taşır, güneş ve ay tanrıçanın etrafında dönerdi.

Hellen *kozmogonisinde* evrenin ve gök tanrılarının yaratılması teması diğer antik toplulukların *kozmogoni* anlatıları ile karşılaştırıldığında birçok açıdan hem Enuma-Eliš, hem de Kumarbi efsanesinde, Fenike versiyonunda ve Hesiodos'un *Theogonia*'sında benzerlikler göstermekte, Sümer-Akad öğeleri taşımaktadır (Eliade, 2003b: 183-185).

Hesiodos'a göre Kaos'tan önce hiçbir şey yoktur. Sonra onun içinden geniş böğürlü Gaia ve Eros bu Kaos'tan meydana gelmiştir. Yıldızlı Gök'ü yani Uranos'u da Gaia yaratır (Hesiodos, *Theogonia*: 118 vd.) *Theogonia*'da Gaia (Yeryüzü), "parthenogenesis" yani kendi kendine doğurma prensibi uyarınca Yıldızlı Gök'ü (Uranos), Dağları ve Deniz'i (Pontos) yaratır. Hesiodos bu süreci şöyle anlatır;

"Toprak (Gaia) bir varlık yarattı kendine eşit
Dört bir yanını saran Uranos, yıldızlı, Gök'ü.."
(Hesiodos, *Theogonia*, 118 vd; Erhat, 2007: 115)

Toprak (Gaia), Gök'le (Uranos) birleşip erkek (Oceanos, Creius, Hyperion, Iapetus, Coeus and Kronos) ve dişi Titan'ları (Theia, Rhea, Themis, Mnemosyne, Phoebe and Tethys), Kyklop'ları (Arges, Steropes ve Vrontes) ve Hekatonkheir'leri (Vriareos, Gyes ve Cottus) doğurur (Theodossiou, Manimanis, Dimitrijevic ve Mantarakis, 2011: 92; Erhat, 1991: 115). *Theogonia*'da anlatılanlara göre Uranos, durmaksızın sayıları ve gücü artan çocuklarının bir gün kendisini yerinden edeceğinden endişe etmeye başlar. Endişeleri had safhaya ulaşan Uranos çocuklarını yeryüzünün derinliklerinde karanlık ve soğuk bir yer olan Tartaros'a kapatır. Gaia, Uranos'un çocuklarına karşı olan bu acımasız tavrından oldukça rahatsız olur, bu nedenle içerisinden çıkarttığı güçlü bir tırpanı çocuklarına verir. Çocuklarından Uranos'un üreme organını kesmelerini böylece onun üretkenliğine son vermelerini ister. En genç titan olan Kronos bu işi üzerine alır. Oceanos haricindeki diğer kardeşleri bu fikre katılır. Gece olduğunda Kronos en uygun fırsatta Gaia'nın tırpanı ile babasının üreme organını keser. Yaradan yeryüzüne akan kandamlarından diğer yaratıklar meydana gelir (Hesiodos, *Theogonia*, 182).

Görüldüğü üzere Antik Hellen mitolojisinde Gök Tanrı Uranos ilk tanrılardan biri ve dünya üzerinde ilk yaratılanların hükümdarı olarak göze çarpmaktadır. Bu nedenle Hesiodos'un *Theogonia*'sında Uranos önemli bir yere sahiptir. Pseudo-Apollodorus'a göre ise Uranos bütün dünyanın ilk hakimidir (The Library (*Bibliotheca*): 1921, A, 1, 1'den aktaran Theodossiou ve diğerleri: 2011, 93).

Zeus'un doğumu ve çocukluğu ile ilgili mitsel senaryo ile ilgili olarak da, Ege civarında büyük bir tanrıçanın oğlu ve aşığı olan çocuk tanrı ritüelinin etkisi olduğu düşünülmektedir. Kronos ve Rhea'nın oğlu olan Zeus, Girit'te doğar ve ölür (Hesiodos, *Theogonia*, 478; Eliade, 2005: 167-68).

3. Gök ve Yer'in Ayrılması

Eskiçağ toplumlarına ait *kozmogoni* anlatılarında gök ve yerin ayrılmasına ilişkin öğeler oldukça baskın bir nitelik taşımaktadır. Mezopotamya mitolojisinden Hellen mitolojisine kadar yoğun bir etkileşim içinde oldukları anlaşılan bu anlatılardaki bağlantıları takip etmek mümkündür. Gök ve Yer'in birbirinden ayrılmasını konu alan efsanelerin kaynağına inildiğinde de, bu anlatıların Sümerlere kadar uzanmakta olduğu görülmüştür.

Sümer anlatısında hava tanrı Enlil'in Gök ile Yer'i birbirinden ayırdığından bahsedilmektedir. Bu taksim anlatıda şu şekilde geçmektedir;

“Gök yerden ayrıldıktan sonra,
Yer gökten ayrıldıktan sonra,
İnsanın adı konduktan sonra,
(Gök Tanrısı) An göğü alıp götürdükten sonra,
(Hava tanrısı) Enlil yeri alıp götürdükten sonra...”

Ortadoğu ve Akdeniz’de kaydedilmiş versiyonlardaki ayrılma temaları da büyük ihtimalle bu Sümer anlatısından türemiştir (Kramer, 1998: 68; Eliade, 2003b: 79-80; Hooke, 1993: 25; Aktan, 2018: 1223).

Mezopotamya’nın güney bölgelerine yerleşen Sümerler, ziggurat adı ile bilinen tapınaklar inşa etmeye başlamışlardır. Kılıç ve Uncu'nun ifadesiyle (2011: 184); “*Bu tapınaklarla yer altı, yeryüzü ve gök olmak üzere kâinatın üçlü taksimatını ve tanrıya giden yolu simgelemeyi hedeflemişlerdir.*”

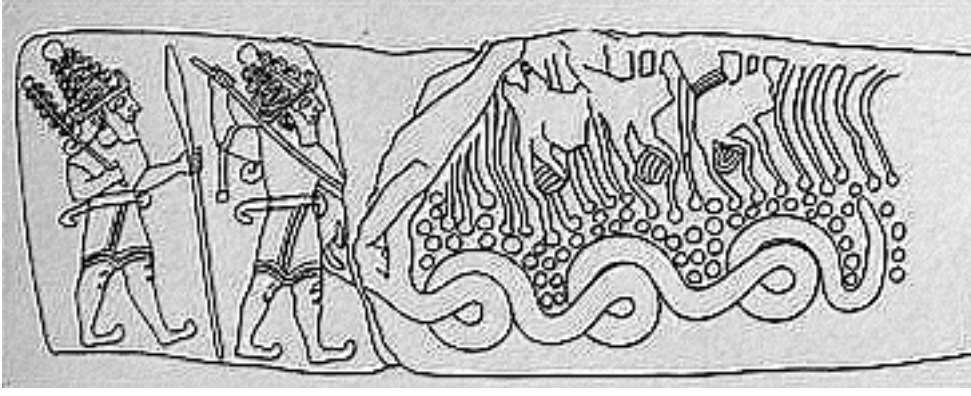
Hititlere ait Ullikummi mitosu da ayrılma tasvirine ilişkin Mezopotamya kaynaklı olduğu açık şekilde görülen öğeler barındırmaktadır. Bu mitosta tanrıça Ea’ya atfedilen ifadeler konumuz açısından dikkat çekicidir; “*Dinleyin, siz eski tanrılar, siz eski sözleri bilen eski tanrılar. Babaların ve ataların eski ambarını açın. Babaların eski mühürlerini getirsinler ve sonra onlar gene o mühürle mühürlensin. Gök ile yeri kesip birbirinden ayırdıkları eski bakır bıçağı çıkarımlar.*” (Hooke, 1993: 115).

Yine Hellen mitosunda, göğün (Uranos) yerden (Gaia) ayrılması teması da Mezopotamya mitosuna ait öğeler taşımaktadır. Hesiodos da, Mezopotamya’da ortaya çıkıp Anadolu’da varlığını devam ettiren bu temayı Hellen kültürüne taşımakta bir sakınca görmemiştir (Hesiodos, *Theogonia*, 118 vd; Eliade, 2003b: 183-185).

4. Ejderha İle Mücadele Tasviri

Yine gök tanrıları ile ejderha arasında meydana gelen mücadele tasvirleri birçok farklı kültüre ait mitolojik anlatımlara konu olan mitsel bir öğe olarak karşımıza çıkmakta, tanrının önce yenilip sakat kalması ya da yaşamsal bir uzvunu kaybetmesi gibi ayırt edici benzerlikler farklı mitolojik anlatılarda göze çarpmaktadır.

Mesela Hititlerde yeni yıl bayramlarında (*purulli(ya)*) gök ve fırtına tanrısı Teşup’un ejderha Illuyanka’yı yenmesini anlatan miti söylemek bir adetti. Bu mitosta ejder Illuyanka, Teşup’u yendiğinde onun gözlerini ve kalbini alıp götürür. Bu anlatım Mısır mitolojisinde Horus ile Seth arasındaki mücadelede Horus’un gözlerinden birini yitirmesi şeklinde benzerlik göstermektedir. Yine Babil yeni yıl şenliklerinde okunan Marduk’un ejder Tiamat’ı öldürmesine ilişkin mitosun da Hitit Purulli Şenliği’ne ve bu şenlikte okunan Illuyanka mitosunun içeriğinde belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Mücadele tasviri Hellen mitolojisine de konu olmuş, Zeus ile dev Typhon arasındaki mücadele ve olayların gelişimi, bahsi geçen mitoslarla benzerlik göstermiştir (Eliade, 2003b: 181; Hooke, 1993: 116-117).

Resim 4. Gök ve Fırtına Tanrısı Teşup Illuyanka ejderiyle mücadele ederken. (Aslantepe-Malatya)

Theogonia'da bu olaya ilişkin dizelerde Zeus'un, Gaia ve Tartaros'un oğlu olan Typhon'la bir mücadele içine girdiği görülür. Zeus, hakimiyetine karşı meydan okuyan Typhon'u yıldırımlarıyla vurup Tartaros'a atar (Hesiodos, *Theogonia*: 820-880). Hesiodos'un, Zeus ile omuzlarından yüz yılanbaşı yükselen dev yaratık Typhon arasındaki mücadele sahnesine *Theogonia*'da yer vermiş olması, Anadolu ve Mezopotamya kökenli bu tasvirin kendisi tarafından bilindiğine bir kanıt niteliği taşımaktadır (Erhat, 1991: 132, 133; Eliade, 2003b: 181; Hooke, 1993: 116-117).

5. Hakimiyet Mücadelesi: Erkeklikten Yoksun Bırakma ve Yutma Tasviri

Eskiçağ toplumlarının birçoğuna ait mitolojilerde ve evrenin yaratılışına ilişkin destanlarda genel olarak tanrıların varoluşunu takip eden ve gök tanrılarının başı çektiği hâkimiyet mücadelesi tasviri göze çarpmaktadır. Gök tanrıları ve diğer tanrılar arasındaki hâkimiyet mücadelesine ilişkin anlatıların en baskın benzeş öğelerinden birini de hâkim tanrının erkeklik organına oğlu tarafından zarar verilmesi ve bu oğlun baş tanrının yerini alması tasviri oluşturmaktadır. Bir diğer baskın öğe de, hakim tanrının egemenliğine tehdit olarak gördüğü tanrı veya tanrıları yutma tasviridir. Bu mitolojik ve teolojik anlatılarda, konumuz açısından gök tanrılarının bu mücadeledeki rollerine baktığımızda, ayrıntılarda farklılıklar göstermekle birlikte genel motiflerde Sümerler'den antik Hellas'a kadar uzanan bir bağ olduğu göze çarpmaktadır.

Mesela Hurri kökenli olup sonradan Hititler'e ve oradan Hellas'a geçmiş olduğu düşünülen Kumarbi efsanesinde bu tasviri anlatan olaylar dizisi şu şekilde geçmektedir; “İlk (eski) tanrılar, kuvvetli tanrılar işitsinler. Geçmiş yıllarda Alalu (gökyüzünde) kral idi. Alalu tahtta oturuyordu. Ve tanrıların önde geleni, güçlü Anus (Anu), (hizmetçi olarak) onun huzurunda duruyordu. O, (Alalu'nun) ayaklarına kapanıyor ve içki kaplarını, içmek için, onun eline veriyordu.”

Dokuz yıllık hizmetten sonra Anus (Anu) babası Alalu'nun elinden gökyüzünün hâkimiyetini devralır ve Alalu'yu karanlık toprağa gönderir, Anus'un daha önce yaptığı hizmet görevlerini ise bu sefer Anus'un oğlu Kumarbi devralır (KUB XXXIII 120 I 8-11; Eliade, 2003b: 182; Hooke, 1993: 114). Anus'un Alalu'ya yaptığı gibi Kumarbi de babası Anus'a dokuz yıl hizmet eder. Dokuz yılın sonunda Kumarbi de daha önce babasının yapmış olduğu gibi kendi babasına karşı isyan eder ve onunla şiddetli bir mücadeleye tutuşur. Hellen mitosunda da karşılaştığımız bu mücadele tasviri destanda şu şekilde geçmektedir; “Anus, Kumarbi'nin el ve

ayaklarından kendini sıyırdı ve kaçtı. Anus, gökyüzüne çıktı. (Fakat) Kumarbi onun arkasından koştu. Anus'un ayaklarından yakaladı ve Anus'u gökyüzünden aşağıya çekti. (Kumarbi Anus'un) dizini (bel altını) ve karnına bitişik erkeklik organını ısırıldı. Kumarbi, Anus'un erkekliğini yutunca, o sevindi ve yüksek sesle güldü. Anus döndü ve Kumarbi'ye (şöyle) söylenmeye başladı: "Erkekliğimi yuttuğun için kendi içinden seviniyor musun? Kendi kendine sevinme! Ben sana yük (tohum) yükledim. İlk olarak soylu Fırtına Tanrısı ile seni aşıladım (gebe bıraktım). İkincisi dayanılmaz Aranzah nehriyle seni aşıladım. Üçüncüsü soylu Taşmişu ile seni aşıladım. Üç dehşet tanrıyı ben sana bir yük olarak yerleştirdim. " Anus böyle diyerek gökyüzüne gizlenir. Kumarbi ise hemen tükürür ve daha sonra da Nippur şehrine gider. En kuvvetlisi Teşup'tur. Hatta Teşup boğası şöyle der: " [Artık kim benim] karşıma kavga etmeye gelebilir? [Şimdi beni kim] yenebilir? Kumarbi bile [bana karşı çıkamaz(?)]" (KUB XXXIII 120 I 17-40).

Mitos bu defa Kumarbi ve oğlu fırtına tanrısı (Teşup) arasındaki mücadeleye dönüşür. Mitos aynı zamanda Byblos'lu Philon'un aktarmış olduğu Fenike *theogonisi*yle de benzerlikler göstermektedir. Destanda adı geçen, Atlas'ın Hurrilerdeki benzeri dev Upelluri (ya da Ubelluri)'de böyle bir geçişi destekler niteliktedir. Aynı zamanda Akad Yaratılış Destanı'ndan apaçık alınma öğeler taşımaktadır. Destanda bahsi geçen olaylar açık şekilde Hesiodos'un *Theogonia*'sında tanrılar arasında meydana gelen hakimiyet mücadelelerini de akla getirmektedir. Bununla birlikte Hellen mitolojisindeki ilk gök tanrısı ve ilk tanrıların hükümdarı olarak karşımıza çıkan Uranos burada Alalu'ya değil Anus'a karşılık gelmekte, Kumarbi'nin yerini de Uranos'un ilk yarattığı tanrılardan olan Kronos almaktadır. Erkeklikten yoksun bırakma teması *Theogonia*'da birinci ve ikinci kuşak tanrılar arasındaki mücadele kapsamında karşımıza çıkarken, Hurri kökenli Kumarbi destanında bu tema ikinci ve üçüncü kuşak tanrılar arasındaki hakimiyet mücadeleleri esnasında geçmektedir (Eliade, 2003b: 182; Hooke, 1993: 115).

Uranos, Kronos ve Zeus arasında geçen hakimiyet mücadelelerinde görülen hükümdar babanın güçlenmekte olan çocuklarına baskı yapması, çocukların ayaklanması ve babalarını alt ederek egemenliğini elinden almaları, hükümdar tanrının erkeklik gücünü ve üretkenliğini simgeleyen cinsel organına zarar verme teması ve doğan varlıkları yutmak gibi motifler Hellen mitolojisine dışarıdan katılmış öğelerdir. Bu benzer motiflerin Hellas'a, Hititler veya Fenikeliler kanalı ile geçtiği düşünülmektedir (Akurgal, 2000: 14; Erhat, 1991: 182). Anlatının Hesiodos'a Hititler kanalıyla geçmiş olduğu tezi mantıklı görünmekle birlikte, Güterbock, Fenikeliler kanalıyla geçmiş olabileceğini öne sürmektedir. (Güterbock, 1945; Theodossiou ve diğerleri, 2011: 92).

Hesiodos'un doğu geleneklerini bildiği açıktır, çünkü *Theogonia*'da doğu teolojilerinde olduğu gibi tanrı kuşaklarının birbirini ile olan çekişmeleri ve hakimiyet mücadelelerine yer vermiş olması, bu anlatılar arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Mezopotamya kökenli Anu ve Kumarbi Destanı'nda olduğu gibi, *Theogonia*'da da Kronos babası Uranos'un gücünü ve üretkenliğini simgeleyen erkeklik organını yok eder ve sonra onun yerine geçer; "Kronos kız kardeşi Rhea ile evlendikten sonra Hestia, Demeter, Hera, Hades ve Poseidon adlarında beş çocuğu olur. .Gaia ve Uranos'tan yazgısının bir gün oğlunun darbeleri altında can vermek olduğunu öğrendiği için Kronos çocuklarını doğar doğmaz yutar. Büyük bir hayal kırıklığı yaşayan Rhea Gaia'nın öğüdünü dinleyerek Zeus'u doğuracağı gün Girit'e gider ve çocuğu ulaşılmaz bir mağaraya gizler. Daha sonra koca bir taşı bezlerle sarıp Kronos'a onu verir. Kronos'da onu yutar.

Zeus büyüyünce Kronos'a erkek ve kız kardeşlerini kusturur. Daha sonra Uranos'un zincire vurduğu babasının kardeşlerini de kurtarır. Bunlarda şükranlarının işareti olarak ona gök gürültüsü ile yıldırımını hediye ederler. Elinde böyle silahlar bulunan Zeus artık hem ölümlüleri hem de ölümsüzleri yönetebilirdi. Ama önce Kronos'a ve titanlara boyun eğdirmek gerekiyordu. Sonunda Homeros ve Hesiodos'un bilmedikleri ve ilk kez Pindaros'un söz ettiği bir bölüm olan Gigantomakhia'ya göre (Devlerle tanrıların savaşı) Uranos'un kanıyla döllen Gaia'dan çıkan devler, Zeus'a ve kardeşlerine karşı ayaklanırlar. Savaş başlayalı on yıl olmuştur ve sonuç belli değildir. Bununla birlikte, Zeus egemenliği korumayı ve böylelikle tanrı hanedanlarının şiddet yoluyla birbirinin yerini almasına kesin bir son vermeyi Gaia ve Uranos sayesinde başarmıştır. Gaia'nın öğütlerini dinleyen genç tanrılar, Uranos'un yer altına hapsettiği yüz kollu üç devi aramaya giderler. Kısa bir süre sonra Titanlar yere serilir ve yüz kolluların bekçiliği altında Tartaros'a gömülürler. Titanomakhia (Tanrıların Savaşı) betimlemesi, kozmogoni öncesi bir aşamaya gerileme izlenimi uyandırmaktadır. Zeus'un Titanlara karşı kazandığı zafer evrenin yeniden düzenlenmesiyle eşdeğerdir. Zeus bir anlamda dünyayı yeniden yaratmaktadır. Ama bu yaratılış iki kez daha ciddi tehlikelerle karşılaşacaktır. Önce Gaia ile Tartaros'un oğlu olan Typhon adında bir canavar Zeus'a meydan okur. Zeus onu yıldırımlarıyla vurup Tartaros'a atar. Daha sonra Gigantomakhia'ya göre (Devlerle Tanrıların Savaşı) Uranos'un kanıyla dölenen Gaia'dan çıkan devler, Zeus'a ve kardeşlerine karşı ayaklanırlar. Zeus, Gaia ve Uranos sayesinde bu mücadeleden de galip çıkar." (Hesiodos, *Theogonia*, 493-506, 617-720; Eliade, 2005: 307-308).

Olympos tanrıları grubu olarak adlandırabileceğimiz Zeus, Hades ve Poseidon arasında da güç mücadelesinin var olduğu hakimiyet alanlarının belirlenmesinden açık şekilde anlaşılmaktadır. Mesela Zeus'un bütün tanrısal yetkileri tek elinde tutması Olympos kuşağı tanrıları arasında da bir krize neden olur ve Poseidon Zeus'un hakimiyet alanının gökle sınırlı olduğunu belirtir. (*İlyada*, XV. 195). Bununla birlikte kura ile yapılan paylaşım sonunda Zeus engin göklerin, Poseidon denizlerin ve Hades ise yeraltının hâkimiyetini ellerine alır. Toprak ve Olympos ise hepsinin ortak alanıdır (*İlyada*, XV. 197 vd; Friedell, 2004: 69). Tanrısal hakimiyeti garanti altına almak için daha önceki tanrı kuşaklarında da gördüğümüz yutma prensibi Zeus'la ilgili anlatılarda da karşımıza çıkar. Uranos'un çocuklarını yutması gibi, Zeus da bu uygulamaya başvurmadan çekinmez. Zeus egemenliğini sarsacak bir çocuğun doğacağı kehaneti üzerine endişeye kapılır ve ilk eşi Metis Athena'ya hamile kalınca, Metis'i (Temkin) yutarak bu sorundan kurtulur (Hesiodos, *Theogonia*, 886 vd.). Böylece Zeus hem egemenliğini garanti altına alır hem de Metis'i kendi vücuduna katarak gücüne güç katar. Bu mit Zeus'un bilgeliğinin kaynağı olarak görülür (Hesiodos, *Theogonia*, 924; Eliade, 2005: 308).

Gök tanrısı Zeus'la birlikte egemenlik mücadelelerine konu olan denizler tanrısı olarak bildiğimiz Poseidon ise aslen yerin kocası (*Posis Das*) kelimelerinden türetilmiş ve yerle ilişkili bir isim taşımaktadır. Akhalar döneminde, Pylos gibi bölgelerde, Poseidon kültü Zeus kültüründen çok daha üstün bir konumdaydı fakat Zeus'un Olympos tanrılar kuşağının lideri konumuna yükseltilmesi ile, bu özelliğini büyük oranda kaybetmiştir. Eliade (2005: 327) bu konuya şu şekilde açıklık getirmektedir; "Mesela *İlyada* da Zeus Poseidon'un ağabeyidir. Ama Hesiodos Zeus'u tanrıların en genci olarak göstermekle muhtemelen daha eski bir inancı yansıtmaktadır. Gerçekten de Poseidon'a tapan Hint-Avrupa halkı Yunanistan'a gelmeden önce denizi tanıyamıyordu. Poseidon'a ait birçok özelliğin denizle hiçbir ilgisi yoktur. O atların tanrısı Hippios'tur ve birçok yerde özellikle de Arkadia'da ona bir at biçimi verilerek tapınılıyordu. Aşk maceralarının çokluğu, Yer'in kocası ve toprağı sarsan yapısı onu Zeus'a yaklaştırır."

6. Uludağlar

Birçok eskiçağ toplumunun inanç dünyasında yüksek dağların önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Ulaşılmaz zirveleri kutsal gökteki bulutlara ulaşan yalçın dağlar, tanrı düşüncesinin ilk ortaya çıktığı dönemlerle birlikte aynı anda kutsal sayılmış olmalıdır. Gökyüzüne ulaşan bu dağlar ilk dönemlerde daha önce bahsini ettiğimiz gök tanrısına ulaşmada bir kapı olarak görülmüş olabileceği gibi gökyüzünde oturan tanrının ikametgâhı şeklinde de düşünülmüş olmalıdır.

Sümer mitoslarında, yeryüzünün ve gökyüzünün, tabanı yer, tepesi gök olan bir dağ oluşturduğu inancının var olduğu anlaşılmaktadır. İlk örneklerini Sümerlerde gördüğümüz ziggurat mimarisi de yüksek sıradağların bulunmadığı Mezopotamya coğrafyasında tanrıya ulaşma isteğinden kaynaklanan pratik bir ihtiyaçtan ortaya çıkmış olsa gerektir. Mezopotamya'nın güney kesimlerine İran üzerinden ya da Kafkaslar üzerinden geldikleri düşünülen Sümerlerin bu ilk geldikleri bölgelerde kutsal gördükleri yüksek dağ sıralarının olması büyük bir ihtimaldir ve yeni geldikleri coğrafyada tanrının oturması gereken yüksek bir dağın eksikliğini zigguratları inşa ederek gidermiş oldukları düşünülebilir (Nadali ve Polcaro, 2016: 103-108; Hooke, 1993: 24, 25). Büyük ihtimalle, Sümer Gök Tanrısı Anu'nun yerini alan hava ve fırtına tanrısı Enlil'in mabedinin adının Ekur, yani Dağ Evi anlamına gelmesi, Hellenlerin Olympos inancında olduğu gibi gökteki tanrının evinin yüksek dağların tepesinde olduğu inancı ile ilişkiliydi. (Çığ, 2015: 62; Aktan, 2018: 1223).

Resim 5. Ur Zigguratu (Leonard Woolley)

Hellenler de, göğü simgeleyen tanrının Uludağ anlamına gelen Oympos'ta yani en yüksekte oturduğunu düşünürlerdi (Erhat, 2007: 294). Bununla birlikte Olympos sanıldığı gibi aksine Hellence değil Anadolu kökenli bir kelimeydi ve genel olarak yüksek dağ manasında kullanılmaktaydı. Bu nedenle ilk örneğini Sümer inanç dünyasında gördüğümüz, kutsal dağlar ve zirveler hakkında Erhat şu ifadelerle yer verir; "...ulu dağların tanrılara konut olduğu inancı Antik Hellas'a Mezopotamya ve Anadolu üzerinden gelmiş olmalıdır. Anadolu'da sayısı yirmiye varan Olympos adlı dağlar olduğu gibi, Girit'te, Kıbrıs'ta ve Hellas'da bu adı taşıyan dağlar çoktur. Homeros destanlarında tanrılar Olympos dağında şölen yapar, insan sorunlarını tartışır, toplantılarda aralarında sohbet ya da kavga eder gösterilirlerdi" (Erhat, 2007: 228). Hellen mitolojisinde Olympos, tanrılara ait ortak bir mekân şeklinde görülmekle birlikte, Gök Tanrı Zeus'un taht merkezi olması ve gücünün ulaşılmazlığını simgelemesiyle karakterize olmuştur.

7. Göksel Boğa

İlkçağlardan itibaren boğalara ilişkin inanç öğeleri ve semboller bereket ve üreme kültleri ile ilişkilendirilmişti. Tanrısal varlıkların, özellikle de göksel tanrıların işareti kutsal boğalar ile boynuzlu taçlardı. Neolitik dönemden itibaren Anadolu'da da görülen boğaya ve boğa figürlerine atfedilen kutsallık Sümer'e de aktarılmış, tanrısal gök gürültüsü boğaların böğürtüsüyle özdeşleştirilmiştir (Eliade, 2003b: 78-79).

Yine Neolitik Çağ'dan itibaren birçok farklı inanışta gökteki tanrılar ve yeryüzündeki bereketle ilişkilendirilen, kutsal bir hayvan olarak görülen boğalar bu gibi nedenlerle kurban ritüellerinin gözde hayvanları olarak öne çıkmış görünmektedir. Mesela Çatalhöyük'te MÖ 7000 sonlarına tarihlenen 6. katmanda tanrılar boğa figürleri üzerinde ayakta durur vaziyette tasvir edilmişlerdir. Bu figürlerle Hitit fırtına tanrısı Teşup ve Roma *legiolarının* kutsal tanrısı *Iupiter Dolichenus* heykelleri arasındaki benzerlik de gök tanrıları ve boğa tasviri ilişkisi bakımından oldukça dikkat çekici örneklerdir. Bahsi geçtiği gibi, Hititler de büyük ihtimalle gök gürültüsü ve boğa böğürtüsü arasında bir benzerlik görmüşler ve Fırtına tanrısı Teşup'u boğa ile özdeşleştirmişlerdir (Seyidoğlu: 2015: 56; Eliade, 2003a: 176).

Bilinen ilk edebiyat ürünü olan Gılgamış Destanı'nda bahsi geçen Gök Boğası ile Gılgamış ve arkadaşı Enkidu arasında geçen mücadele tasviri bu özdeşliği destekler niteliktedir. Destanda Gılgamış'a olan öfkesinden dolayı onun ölmesini isteyen tanrıça İnanna, Gök Tanrısı An'dan Gök Boğası'nı yeryüzüne salmasını ve iki arkadaşı öldürmesini istemektedir. Enkidu ve Gılgamış, her solumasında yüzlerce insanı yere deviren bu azgın boğayı öldürmeyi başarır (Çığ, 2001: 43-44; Hooke, 1993: 53; Bekki, 2007: 444).

Zamanla Gök Tanrısı ve baş tanrı Anu'nun yerini hava ve fırtına tanrısı olan ve rüzgârın efendisi manasında bir adı olan Enlil almıştır. Büyük ihtimalle Mezopotamya'da tarımın artan önemiyle birlikte, bereketin, gücün ve toprağın da sembolü olan boğa, fırtına tanrısı Enlil'le özdeşleştirilmeye başlanmıştır (Can, 2011: 175). Zeus da, Semele ve Europa gibi yerle bağlantılı birçok tanrıça ile ilişki içerisindedir. Bu birleşmeler, gök ve fırtına tanrısının yer tanrıçalarıyla olan kutsal evliliklerini yansıtmaktadır. Bu evlilikler hem dini hem siyasi birçok anlam taşımaktadır. Zeus, Hellas'da en eski dönemlerden itibaren tapım gören yerel tanrıçalarla birleşerek, onlara ait özellikleri kendi bünyesine de katmıştır (Eliade, 2005: 308).

*“Enlil büyük bir boğa gibi ayağını bastı toprağa,
Bereket içinde rahat günler yapmak için,
Bolluk içinde gelişen güzel geceler için,
Bütün bitkileri büyütme, tahılı yaymak için...”*

Onları dağların temiz otlarıyla büyük vahşi boğa gibi besledi” (Çığ, 2015: 62; Aktan, 2018: 1223)

Resim 6. Sağ tarafta Gılgamış Gök Boğası'nı öldürürken, sol tarafta Gök Tanrısı An (Anu) ve tanrıça İnanna (İştâr)

Gök Boğası inancının Akadlar'ın ritüellerinde de canlılığını koruduğu görülür. Kutsal *lilissu* davulunun yapılışı ritüelinde kara bir boğanın kurban edilmesi gerekir ve kurbanlık hayvanın sağ kulağına “Gökyüzü otlaklarını çiğneyen Büyük Boğa” cümlesi okunurdu (Hooke, 1993: 63). Fenike ve Ugarit Gök Tanrısı olan El ve oğlu Baal'ın da sembolü boğaydı ve başlarının üzerinde boğa boynuzu ile temsil edilirdi (Caquet ve Sznycer, 1980: 12).

Antik Mısır'da ise Apis adlı kutsal bir boğanın tanrının yeryüzündeki temsilcisi olduğuna inanılmaktaydı. Kökleri Eski Hanedanlık Öncesi'ne dayanan bu kült Memphis'de güçlü bir tapınım görmekteydi. Bu inanç önce Apis-Atum, daha sonra ise Ptolemaioslar döneminde Hellenik bir karaktere sokulup Osiris inancı ile birleştirilerek Osiris-Apis (Serapis) kültü haline gelmiştir (Can, 2011: 65). Yine Mısır'da göğün, bereketin, aşkın ve kadınların tanrıçası olan Hathor da genellikle inek şeklinde temsil edilmekteydi (Can, 2011: 218). Yine Zerdüşt inancına göre, Hürmüz, ruhlar alemini, yeryüzünü ve bitkileri yarattıktan sonra bir öküz yaratır ve hayvanlar bu öküzden türer. Hint-Fars kökenli bir inanış olduğu düşünülen ve Roma sınırları içine de yayılan Mithracılık inancında da, mücadele tasvirine de konu olan kutsal boğalar önemli bir yer tutmaktaydı (Akman, 2012: 5).

Sonuç

Antik medeniyetlerin ilk görülmeye başladığı Mezopotamya, Anadolu ve Hellas'da en ilkel gök tanrıları uzun asırlar boyunca bu bölgelerin politeist antikçağ toplumlarına ait *pantheon*ların başında yer almıştı. *Theogoni* kapsamında diğer tanrıların yaratıcısı olduğuna inanılan bu ilk kuşak gök tanrılarının meteorolojik olayları kontrol ettiğine inanılmaktaydı. Gök tanrılarının gazabının göstergesi olan başlıca araçlarının şimşekler ve yıldırımlar olduğuna inanılmaktaydı.

Farklı toplumlara ait *pantheon*ların ve inanç sistemlerinin diğer toplumlarla olan etkileşimi sonucunda gök tanrılarının fonksiyonlarında ve önem sıralamasında bazı değişimler yaşanmıştır. Tarımın antikçağ toplumlarında öneminin gittikçe artması veya tarım toplumları içerisinde gök tanrılarına ilişkin inanç öğelerinin yayılmasına bağlı olarak, bozkır kültürlerine ait özellikler taşıyan Gök tanrıları boğa ve boynuz gibi toprağa ve tarıma dönük inanç öğeleri ile birleştirilmiştir. Böylece gök tanrıları, bereket kültlerine ait öğeleri de bünyesinde taşımaya başlamıştır. Farklı kültürlere ait mitolojik öğeler yeni bir toplum tarafından özümserken, alıcı toplumlara ait inanç öğelerinin bu inançlara karışmış olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Bu durumun en erken örnekleri Mezopotamya’da siteler arası mücadelelerde görülür. Bu mücadele döneminde, Sümer, Akad, Babil ve Asur arasında gidip gelen güç dengelerine paralel olarak, gök tanrılarının *pantheon*lardaki konumları ve fonksiyonları da değişime uğramıştır.

Anadolu’da ise Mezopotamya kökenli Gök Tanrı inançlarının Hurriler kanalıyla Anadolu’ya geçmesi ile birlikte, yerel olduğu düşünülen anaerkil etkiler yerini ataerkil öğelerin daha ağır bastığı yeni bir anlayışa terk etmiştir. Ege bölgesinde ve Girit’te baskın olan Anadolu kökenli Minos dininin anaerkil özellikleri de yerini güç ve kudretle donanmış ve Hint-Avrupalı özelliklere bürünmüş bir gök tanrısına bırakmıştır. Hesiodos’un ilk tanrılar kuşağı olarak adlandırdığı ve Hellen öncesi Girit, Anadolu ve Mezopotamya kültürlerinin yansımaları olduğunu düşünebileceğimiz daha gizemli ve soyut tanrılar olan Gaia, Uranos ve Kronos, yerlerini Hint-Avrupa kökenli Akha ve Dor göçleri ile Ege kıyılarında yayılmaya ve gelişmeye başlamış olan Olympos tanrılarına bırakmıştır. Hellenlerin yaşayış ve düşünsel biçimine daha uygun olan Zeus başta olmak üzere, Zeus’un baş tanrı olarak Olympos’ta oturması ve çevresinde kardeşlerinden, oğulları ve kızlarından oluşan bir tanrılar grubu bulunması, dönemin aristokratik yaşayış biçimine de uymaktadır. Yine Hesiodos’un, Zeus’u ve onun gibi kişiselleşmiş insani özellikler taşıyan Olympos tanrılarını ön plana çıkaran Titanların Savaşı ve Tanrıların Savaşı gibi anlatımlar, kökenleri Sümer öncesine uzanan Gök Tanrı inançları ile anaerkil özellikler de taşıyan yerel inançlar arasındaki mücadeleyi de yansıtmaktadır. Hellen Ortaçağ’ının ürünleri olan destanlar, gök tanrısı Zeus’u Olympos’taki sarayında tanrılarının ve insanların babası olarak yüceleştirirken bir manada krallık kurumunu da övmekte ve kralın konumunu yüceleştirmekteydi. Bu nedenlerle, gök tanrılarının ve onların etkileşim içinde olduğu tanrılara ilişkin destanlar ilk olarak aristokratik çevrelerde yayılmış daha sonra halk kitlelerine nüfuz etmiştir.

Sonuç olarak, eski Yakın Doğu coğrafyasında farklı topluluklar içerisinde karşılaşılan gök tanrılarının ilişkin inanç öğelerine genel bir bakış atıldığında birçok ortak nokta göze çarpmaktadır. Filolojik bağlantılarda, evrenin ve tanrılarının yaratılması yani *theogoni* ve *kozmogoni* içerikli anlatımlarda, gök ve yerin ayrılması mitlerinde, gök tanrılarının ejderhalar ve *Illuyanka* gibi korkunç yaratıklarla mücadele etmesi gibi tasvirlerde, *pantheon*ların başında yer alan gök tanrılarının diğer tanrılarla hakimiyet mücadelesi içerisinde yer almasında, erkeklik gücünün ve cinsel üretkenliğin yok edilmesi gibi yine hakimiyet mücadelesine ilişkin simgesel tasvirlerde, rakip tanrılarının yutulması motifinde, zigguratların ve Olympos gibi yüce dağların gök tanrılarının konağı olması veya yerle olan irtibat noktaları olması gibi inançlarda ve yine Gök Boğası ve boynuzun hem yer hem de gökle ilişkilendirilmesi gibi inanç öğelerinde asırlara ve geniş coğrafyalara yayılmış olan etkileşimleri görmek mümkün olmaktadır. Kabaca üç milenyuma yayılmış olan bir dönemde, en eski örneklerine Sümer’de rastladığımız gök tanrılarının ilişkin inançların Helen coğrafyasına kadar yayılmış olduğu, mitsel anlatılarda, tanrının fonksiyonlarında ve önem sıralamasında farklılıklar gözlenmekle birlikte, temel öğelerin Sümer’deki kökleri ile ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Akman, E. (2012). "Türk Mitolojisi ve Halk Şiirinde "Sarı/Kızıl Öküz" İnancı", *Türkiyat Mecmuası*, C. 22/Bahar, 1-16.
- Aktan, G. (2018). "Çatalhöyük'te Çıkarılan Boğa Boynuzlarını Anlamlandırmada, Antik Dönem Mitolojilerindeki Boğa Figürü", *idil*, Cilt: 7, Sayı: 50, ss. 1221-1228.
- Akurgal, E. (2000). *EGE: Batı Uygarlığının Doğduğu Yer*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir.
- Anadolu, M. U. (1995). "Zeus Labraundos ve Apollon Lairbenos'un Simgesi Olarak Labrys", *Arkeoloji Dergisi*, V.3.
- Bekki, S. (2007). *Maaday Kara Destanı*, Manas Yayınları, Elazığ.
- Can, A (2011). *Eskiçağ Rehberi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Caquet, A., Sznycer, M. (1980). *Ugaritic Religion, Iconography of Religions, Section XV: Mesopotamia and the Near East*, Brill, Leiden, Netherlands.
- Clay, A. T. (2006). *The Origin of Biblical Traditions: Hebrew Legends in Babylonia and Israel*, Eugene, Oregon: Wipf & Stock Publishers.
- Çığ, M. İ. (2001). *Gılgamesh*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Çığ, M. İ. (2015). *Uygarlığın Kökeni Sümerler-1*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Dalkılıç, E. (2007). *Hikmet Tanyu'da Gök Tanrı İnancı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Erhat, A. (1991). *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, TTK, Ankara.
- Erhat, A. (2007). *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Eliade, M. (2003a). *Dinler Tarihine Giriş*, (çev.) Lale Aslan Özcan, Kabcacı Yayınları, İstanbul.
- Eliade, M. (2003b). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş, Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- Eliade, M. (2005). *Dinler Tarihi, İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*, (çev.) Mustafa Ünal, Serhat Kitapevi, Konya.
- Friedell, Egon (2004), *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, (çev.) Necati Aça, Dost Kitabevi, Ankara.
- Guterbock, H. G. (1945). *Kumarbi Efsanesi* (çev.) Sedat Alp, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hollis, S. T. (1987). "Women of Ancient Egypt and the Sky Goddess Nut", *The Journal of American Folklore*, Vol. 100, No. 398, Folklore and Feminism, 496-503.
- Homeros, (2004). *İlyada* (çev.) Azra Erhat-A. Kadir, TTK, İstanbul.
- Hooke, S. H. (1993). *Ortadoğu Mitolojisi*, İmge Kitabevi, (çev.) Alaaddin Şenel, Ankara.
- Kılıç, Y., UNCU, E. (2011). "Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İstar-Aphrodite Örneği)", *History Studies*, S: 3/1.
- Kramer, S. N. (1998). *Tarih Sümer'de Başlar*, (çev.) Muazzez İlmiye Çığ, TTK, Ankara.

- Lazaridis, N, "Amun-Ra, lord of the sky: A daity for travellers of the western desert", British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan, Vol: 22, ss. 43-60.
- Mansel, A. M. (1995). Ege ve Yunan Tarihi, TTK, Ankara.
- Nadali, D., Polcaro, A. (2016). "The Sky From The High Terrace: Study On The Orientation Of The Ziqqurat In Ancient Mesopotamia", Mediterranean Archeology and Archeometry, Vol. 16, No: 4, ss. 103-108.
- Olgun, H. (2014). "Ugarit Metinleri Çerçevesinde Baal Tapıcılığı ve İsrailoğullarına Etkisi", Milet ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 2, ss. 7-34.
- Seyidoğlu, B. (2015). Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Theodossiou, E., Manimanis, V. N., M. S. Dimitrijevic., Mantarakis, P. (2011). "Gaia, Helios, Selene and Ouranos: the three principaal celestial bodies and the sky in the ancient Greek cosmogony", Bulgarian Astronomical Journal, Vol: 16, ss. 90-108.
- Üreten, H. (2004). "Hellenistik Dönem Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri", Tarih Araştırmaları Dergisi, C: 23, S: 35, ss. 189-193.